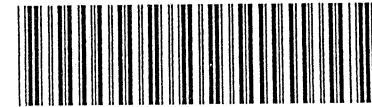

Knihovna FSS MU Brno

4 2 4 0 7 0 4 5 5 4

Petr Mareš

Sociologie
nerovnosti
a chudoby

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ

Podle Rowntreeho ovšem to není jen marnotratnost a holdování neřestem (moralistická představa, že chudí utratí prostředky na svou výživu za alkohol a tabák), co vrhá i rodiny s dostačujícími příjmy do chudoby. Mohou je tam totiž dostat i mnohé „legitimní výdaje“ (například náklady na léčení delší nemoci ap.). Rowntree píše:

„Ačkoliv hovoříme o jednání chudých jako o příčině vysvětlující sekundární chudobu, nesmíme zapomínat, že je často výsledkem nepříznivých podmínek, v nichž žije velká část pracujících.“

(B. Seebohm Rowntree: *Poverty: A Study of Town Life*, 1901, p. 145)

Rowntree se do Yorku vrací v 30. letech (empirické šetření z roku 1936, publikované v roce 1941). Jeho metoda je tehdy poněkud odlišná od původní. Není již založena na pozorovateli, ale představuje klasický survey (výzkum veřejného mínění). V něm byly podrobeny zkoumání rodinné rozpočty domácností „pracující třídy“ (zahrnutý byly rodiny s příjmem nižším než 250 liber ročně – spíše než odkazem na příslušnost k určité sociální třídě nebo k povolání byl výběr respondentů určen výší jejich příjmů a zahrnul tedy i některé z domácností počítaných jinak k nižší střední třídě). Význam tohoto druhého Rowntreeho pokusu spočívá zejména v rozpracování konceptu „adekvátní životní úroveň“ a v přihlédnutí k řadě faktorů mimo vlastní příjem, jako jsou bytové podmínky, zdraví, výchova, aktivity volného času. Tak se přiblížil pozdějším pokusům o měření chudoby skrze deprivaci.

umožňuje uspokojit fyziologické potřeby člověka (to představuje obsah jeho „primary poverty line“), a hranicí určující přiměřený standard života adekvátní nejen uspokojení fyziologických potřeb. Anticipuje tak pozdější rozlišování mezi hranicemi chudoby, které slouží jejímu poznání, a hranicemi chudoby sloužícími její administraci (politicky určenými nejen na základě potřeb chudých, ale i na základě vymezení rozsahu pomoci chudým, který je ochoten zbytek společnosti financovat).

Neexistuje „správná“ či „vědecká“ definice chudoby, o níž by se dosáhlo obecného konsensu, stejně jako neexistuje jediný obecně přijatý způsob jejího měření. Friedmann (1996) konstatuje, že dnes existují přinejmenším čtyři diskursy chudoby: byrokratický, moralistický, akademický a diskurs samotných chudých (a sociálních aktivistů). *Byrokratický diskurs* je především o určení hranice chudoby (prostřednictvím přímých i nepřímých kritérií). Pohyb této hranice určuje nejen, kdo bude oprávněn dostávat dávky sociální pomoci, ale i počet chudých. V byrokratické řeči se hovoří o domácnostech s nízkými příjmy, o absolutní či relativní chudobě. *Moralistický diskurs* je o tom, v jakém vztahu jsou chudí vůči vlastní chudobě. V řeči moralistů se hovoří o blahoslavených, strádajících, pracujících, úctyhodných (deserving) chudých, dobrovolně chudých, nebezpečně třídě či lidových masách, eventuálně pauperech a underclass neboli deklasovaných. *Akademický diskurs* chápe chudobu spíše jako důsledek společenských mechanismů než jako charakteristik chudých, v marxistickém kontextu jde zejména o vyloučení z podílu na nadhodnotě, v nemarxistickém je to otázka vztahu chudých k občanské společnosti a otázka jejich participace na aktivitách této společnosti. Pro akademický diskurs jsou charakteristické pojmy strukturální chudoba, vyloučení, marginalizace, vykořisťování, diskurs chudých je založen na pocitu bezmocnosti. *Diskurs samotných chudých* je především o vlastní bezmocnosti a způsobech, jak ji překonat. Tato bezmocnost má přinejmenším tři dimenze: 1. sociální, neboli relativně nevhodný přístup k prostředkům produkce vlastní existence; 2. politickou, neboli chybějící politický vliv; 3. psychologickou, neboli internalizaci pocitu vlastní méněcennosti a podřizování se autoritě.

Proč se většina společností snaží chudobu pojmenovat a vymežit obsah tohoto pojmu: určit, co to je být chudý, respektive kdo je chudý? Definice chudoby slouží dvěma základním účelům: Dovoluje měřit rozsah chudoby ve společnosti⁷⁷ a určuje rozsah oprávnění chudých vůči sociálnímu státu. S definicí a měřením chudoby je stejná potíž jako s definicemi a měřeními řady jiných sociálních fenoménů. Tyto de-

⁷⁷ Jak ještě uvidíme, zároveň sama tento rozsah ovlivňuje, neboť rozhoduje o tom, kdo bude mezi chudé ještě zařazen a kdo již ne. Změna počtu chudých ve společnosti nemusí být dána jen změnou životních podmínek, ale i změnou definice chudoby, respektive změnou kritérií, podle kterých společnost chudobu posuzuje a na

fihice mohou být různého druhu a zejména tam, kde se od nich odvíjejí oprávnění vztahovaná vůči sociálnímu státu, jsou vždy věci určitého společenského konsensu či alespoň politické vůle vládnoucí vrstvy. Různé koncepty chudoby mohou být tříděny podle řady kritérií, přičemž se tato třídění vzájemně překrývají. Existují především tyto protikladné dvojice kategorií konceptů chudoby:

- absolutní či relativní,
- přímé či nepřímé,
- objektivní či subjektivní,
- preskriptivní (stanovené experty) či konsensuální.

Absolutní (Sen) či relativní (Townsend)⁷⁸

Relativní koncepty

V sociologii dnes převládá názor, že chudoba v průmyslově rozvinutých zemích je chudobou relativní. Mnoho osob považovaných za chudé ve Spojených státech by například nebylo považováno za chudé v Číně, Indii či Etiopii. Je ovšem složitou otázkou, zda jsou na tom chudí v průmyslových zemích lépe než většina osob v průmyslově málo vyspělých zemích. I když srovnání životní úrovně kvalifikovaného čínského dělníka ve srovnání s americkým nevyznívá v jeho prospěch⁷⁹, dává mu přesto jeho životní úroveň pocit sebeúcty a uspokojení ve vztahu k méně šťastným spoluobčanům. Chudoba je vždy poměřována zejména vůči kvalitě života charakteristické v dané zemi. Sebeúcta, aspirace a očekávání lidí jsou utvářeny relativní pozicí ve vztahu k ostatním osobám v dané společnosti (zejména vůči referenčním skupinám). Chudoba v rozvinutých průmyslových zemích dnes není primárně stavem neuspokojení určitých základních potřeb, ale životem na dně profesních, vlastnických, konzumních vztahů (obecně systému sociální stratifikace) určité společnosti.

základě kterých rozhoduje, komu přiznává oprávnění s chudobou spojená. Abychom byli konkrétní, počet chudých v České republice se změní vždy, když se změní stanovená úroveň životního minima.

⁷⁸ Viz polemiku Amartya Sena s Peterem Townsendem o tom, zda je chudoba relativní či absolutní (viz Townsend, 1993).

⁷⁹ Například měsíční příjem kvalifikovaného dělníka v Číně představuje asi 95 dolarů a jeho rodina obvykle žije v místnosti o 18 m² bez teplé vody.

Relativní pojetí vymezuje chudobu porovnáním se standardy existujícími v dané společnosti. Townsend (1979) definoval chudobu takto:

„Jedinci, rodiny a skupiny mohou být označeni za chudé, jestliže jejich zdroje nejsou postačující pro zajištění druhu stravy, participace, životních podmínek a požitků, které jsou obvyklé nebo jejichž dosažení je přinejmenším široce podněcováno a schvalováno ve společnosti, k níž náležejí. Jejich příjmy jsou natolik pod úrovní příjmů, kterými disponují v této společnosti průměrní jedinci či rodiny, že je to de facto vylučuje z životních standardů, zvyklostí a činností v ní obvyklých.“

(Peter Townsend: *Poverty in the United Kingdom: a Survey of Household Resources and Standards of Living*. Penguin, Harmondsworth 1979, p. 13)

Relativní chudoba je založena na porovnání standardu chudých a těch, kdo chudí nejsou. Zdroje chudých jedinců, rodin či sociálních skupiny jsou tak výrazně pod standardy⁸⁰ dané společnosti, že je de facto vylučují z životních zvyklostí a aktivit na úroveň těchto standardů vázaných. I jedinec či rodina, úspěšně udržující stále týž životní standard, mohou zjistit, že byli vyloučeni z některých forem sociálního života, a proto srazeni do chudoby, pokud příjmy ostatních reálně rostou a jejich vlastní stagnují. Relativní chudoba tedy představuje problém chudoby v bohaté, ale nerovností charakterizované společnosti. Základní potřeby jsou zde sice v celé populaci uspokojovány, ale část této populace je vyloučena z běžného spotřebitelského standardu společnosti, ve které žije, a tím i z dalších aktivit, které tento standard umožňuje.

Již Simmel napsal, že chudými nejsou jen ti, kdo jsou na (úplném) dně (celé) společnosti, ale chudobu lze nalézt v každé sociální vrstvě. Jestliže totiž část příslušníků určité sociální vrstvy má méně než její ostatní příslušníci, je pravděpodobné, že se (ve srovnání s nimi) budou cítit chudými.⁸¹ Proto je Simmel také skeptický k úsilí chudobu ze společnosti odstranit zlepšením situace osob na dně společnosti. To totiž nijak neovlivní pocit chudoby napříč všech společenských vrstev u je-

⁸⁰ Koncept obecného standardu společnosti bývá operacionalizován prostřednictvím násobků mediánu příjmů ve společnosti, ale i jinými způsoby, například prostřednictvím příjmových percentilů.

⁸¹ Zatímco absolutní koncept se opírá spíše o objektivní vymezení chudoby, relativní spíše o subjektivní.

dinců, kteří budou svou situaci poměřovat vždy situací úspěšnějších příslušníků své vrstvy. V relativním pojetí je chudoba ve značné míře identifikována s příjmovou nerovností a nemůže být odstraněna bez odstranění této nerovnosti.

Absolutní koncepty

Absolutní chudoba je spojována s nedostatkem prostředků k uspokojení základních potřeb – žít delší dobu pod absolutní hranicí chudoby znamená přímé ohrožení života. Koncept absolutní chudoby je tedy primárně založen na představě o minimální životní úrovni, zaručující osobám jen pouhé fyziologické přežití⁸² a nic víc. Hranice absolutní chudoby se nemění se změnou standardu života ve společnosti. Koncept absolutní chudoby není možný bez definice základních potřeb (tak jako koncept relativní chudoby není možný bez definice společensky platných standardů života) a předpokládá jejich stálost v čase bez vztahu k sociálnímu okolí. Jak konstatují Joseph a Sumption (1979), absolutní chudoba je definována potřebami těch, kdo jsou chudí, a nikoliv jejich výdaji ve vztahu k výdajům těch, kdo chudí nejsou.

Jeden z těch, kdo napadl koncept relativní chudoby, byl Sen (1983). Vytykal mu předpoklad, že se úroveň chudoby mění tak, jak společnost bohatne. Potom však není jasné, jak se pozice „chudých“ liší od těch, kdo jsou pouze „méně zámožní v nerovné společnosti“. Optikou relativní chudoby například v průběhu ekonomické recese nemusí docházet k růstu chudoby. Současně s poklesem životní úrovně chudých totiž klesá i životní standard celé společnosti, s nímž je standard chudých srovnáván. A obráceně, i ve velmi bohaté společnosti mohou být lidé označeni za chudé jen proto, že nemohou měnit své auto každý rok.

To považuje Sen za absurdní a vychází z toho, že chudoba je zvláštním statutem, který je odlišný od pouhého stavu menší zámožnosti. Podle něho musí existovat absolutní míry, vůči nimž jsou relativní míry vztaženy. Sen navrhuje jako takovou míru koncept zahanbení, který použil již Adam Smith (1723–1790). Podle Sena je to, co dělá jedince chudým, „zkušenost hanby“, kterou zakouší v důsledku „nedostatku svých schopností či způsobilosti“. Statky potřebné k tomu, aby

se člověk této zkušenosti vyhnul, mohou být různé v různých společnostech i uvnitř určité společnosti, ale jejich absence je absolutní a právě ona konstituuje chudobu. Žít bez pocitu zahanbení (shame) je absolutní potřebou, i když způsoby, jak tuto potřebu uspokojovat, mohou mezi společnostmi i uvnitř společnosti v čase silně variovat.⁸³ Sen (1983) rozlišuje mezi základními potřebami (které má každý stejné) a statky či vlastnostmi, jejichž prostřednictvím jsou tyto potřeby uspokojovány (které mohou být rozdílné). Podle něho existuje v pojmu chudoby neredukovatelné absolutní jádro. Patří k němu například hlad. Jestliže existuje, musí chudoba existovat (nezávisle na tom, jaký je obraz relativní chudoby) absolutně. Totéž platí i o dalších podstatných aspektech životního standardu.

Sen se odvolává na Adama Smitha, podle kterého Angličan z 18. století musel mít košili a kožené boty, aby se vyhnul zostuzení. V tomto případě nejde o to být méně zahanben než ostatní, říká Sen. Jde o pocit studu jako takového, v absolutním smyslu slova. Při měření životního standardu pro určení chudoby je proto nutno zaměřit se nikoliv na zboží a jeho vlastnosti, ale na to, jak dané zboží rozšiřuje způsobilost jedince. Jak mu umožňuje podílet se na normálním životě ve společnosti. Podle Sena (1983) je v prostoru této způsobilosti chudoba absolutním pojmem, i když na sebe velmi často bere relativní formu v prostoru zboží a jejich vlastností. V chudé společnosti mohou být statky nebo zdroje nutné k životu v ní nepočtené a soustředěné jen na naplnění základních potřeb (výživa, odívání, bydlení, zdraví). V bohatších společnostech, kde jsou tyto základní potřeby uspokojeny, může nabývat větší váhy prostor zboží (statků a služeb).

Nelze než konstatovat, že to nakonec přece jen vnáší do absolutního přístupu k chudobě prvek relativizace. Struktura prostoru zboží je totiž kulturně a historicky podmíněná. Ilustrací mohou být například účty za elektřinu, které se dnes ocitají mezi položkami nezbytnými k životu.⁸⁴ Jak určení potřeb, jejichž uspokojení je nutné k pře-

⁸³ Je-li tedy v identifikaci chudoby místo pro relativitu, je to pouze v tomto ohledu.

⁸⁴ Konsensus o tom, že životní minimum musí pokrýt tyto účty, neboť elektřina v obydlí je považována za nástroj základních životních potřeb (konec konců ani holobyty určené pro neplatiče nájemného nejsou bez elektrického proudu), může být narušen, jakmile se začne rozhodovat o velikosti úhrad těchto účtů z dávek sociální pomoci. Má to být částka úměrná jen spotřebě proudu na minimální osvětlení? Co když je nutné elektrickým proudem ohřívat vodu? A co televize...?

⁸² I v rámci absolutního pojetí chudoby se ovšem dnes uvažuje nejen o fyziologickém, ale i o sociálním přežití.

žití, tak i způsob, jak jsou tyto potřeby uspokojovány, včetně nutných nákladů, jsou odvozeny od ekonomických standardů jednotlivých zemí.⁸⁵

Ve společnosti založené na individuální dopravě auty a s nerozvinutou veřejnou dopravou mohou být rodiny nevlastníci auto absolutně chudé nikoliv snad jen pro zahanbení, plynoucí z nedosaženého životního standardu, ale již pro sníženou schopnost mobility. To může být například nepřekonatelnou překážkou získání dobře placeného zaměstnání, či dokonce zaměstnání jako takového. V jiných společnostech může být auto (stejný statek) nevídaným luxusem. Rozhodující tedy není ani tak statek sám jako služba, kterou poskytuje. Relativní deprivace tedy není nic jiného než relativní neúspěch v prostoru statků (zdrojů), jehož důsledkem je absolutní deprivace v prostoru způsobilosti. Alcock (1993) v tomto duchu připomíná, že absolutní definice chudoby, aby mohla být aplikována na určitou společnost, nezbytně zahrnuje i relativní soudy. Naopak relativní definice požaduje určité absolutní jádro, aby se chudoba odlišila od širšího pojmu nerovnosti. Nutno přitom poznamenat, že zvyšuje-li se celkový sociální standard ve společnosti, stojí chudé lidi evidentně více, aby tohoto standardu dosáhli. Roste-li celkově ve společnosti příjem jejích členů, stává se zboží, které kupují lidé s omezenými zdroji, méně dosažitelné. Trh se totiž orientuje na dražší zboží pro střední vrstvy a nabízí pro uspokojování týchž potřeb (i těch základních) stále kvalitnější a rafinovanější – ale i dražší – zboží (statky i služby). Chudí lidé jsou tak nuceni, spolu s ostatními, platit více.

Na místě je jistě i upozornění na skutečnost, že v případě rozlišení absolutní a relativní chudoby nejde jen o modely chudoby, ale i o specifické politické pozice (Spicker, 1993). Model absolutní chudoby je typický pro politickou pravici a model relativní chudoby pro politickou levici. V prvním případě je zde tendence chápat chudobu jako omezený problém, na který má být i odezva státu jen omezená. Sociální síť má být určena jen pro ty, kdo selhali ve všech pokusech uspokojit své potřeby z vlastních zdrojů („reziduální sociální stát“). Argumentuje se meritokratickým principem a principem osobní odpovědnosti. Smyslem případné podpory chudým je jen dát jim šanci odrazit se ode dna a těm, kdo to nezvládnou, jen umožnit přežít. V druhém pří-

padě jde o opačnou tendenci chápat chudobu jako široce rozšířený jev vyžadující extenzivní intervenci státu. Smyslem této intervence není pouze umožnit chudým přežít, ale také odstranit v širším slova smyslu nevýhody jejich chudoby („institucionální neboli univerzální sociální stát“). Argumentuje se principem solidarity a tím, že každý je či může se stát, v určitou dobu, potřebným, neboť je či může být dítětem, nemocným, starým, nezaměstnaným. Vic (1988) vystihuje tuto rozdílnost argumentační orientace a síly každého z obou konceptů, když píše, že relativní vymezení chudoby nejenže vymezuje hranici chudoby na vyšší úrovni než absolutní přístup, ale na rozdíl od tohoto absolutního přístupu navíc chápe chudobu jako část širší otázky distribuce příjmů a příjmové nerovnosti, nikoliv jen jako pouhý dílčí problém malé skupiny v populaci. Je proto pochopitelné, že odstranění relativní chudoby je nákladnější a znamená také větší zásahy do společenských mechanismů.

Přímé a nepřímé koncepty

Přímé koncepty

Přímé koncepty jsou, dle Halleröda (1995a), založeny na měření chudoby až po transformaci příjmů do spotřeby. Samotné příjmy jsou v tomto případě považovány pro měření chudoby za nedostačující, neboť se do nich nepromítají různorodé okolnosti doprovázející jejich transformaci do spotřeby. V této souvislosti je třeba připomenout významný koncept sekundární chudoby (Rowntree, 1901), způsobené nikoliv nedostatečnými příjmy, ale špatným hospodařením s nimi. Přímé koncepty jsou proto spojeny s kupní silou peněz. Odrážejí pocit adekvátnosti příjmu (reálný příjem), jsou založeny na spotřebě statků a kvalitě života či na jeho deprivaci, pramenící z nízkého „životního standardu“.⁸⁶ Míry založené na spotřebě představují různé varianty měření výdajů a porovnávání spotřeby v rovině statků a služeb. Často mají charakter absolutních konceptů. Míry založené na deprivaci jsou spojeny s tematizací chudoby jakožto vyloučení ze způsobu života obvyklého v dané společnosti a z běžných společenských aktivit. Depri-

⁸⁵ Již Rowntree (1941) mezi ně zařadil i takové sociální potřeby jako jsou noviny, členský příspěvek odborové ústředně, jízdné do zaměstnání.

⁸⁶ Existují v zásadě dva způsoby zlepšení této situace a odstranění deprivace: zvýšení příjmů (nemusí odstranit chudobu, pokud ji chápeme jako relativní), či jejich redistribuce.

MĚŘENÍ CHUDOBY

Jak je zřejmé z předchozího textu, nikdy neměříme chudobu jako takovou (ani v případě tzv. objektivního přístupu). Vždy měříme jen její určitý koncept. Především se musíme rozhodnout, zda ji budeme měřit specificky jako „chudobu“, nebo obecněji jako předem určený „aspekt širěji pojaté nerovnosti“ (jako práh na křivce příjmu nebo majetku, pod kterým je nerovnost vnímána jako neakceptovatelná ap.). Pak zbývá ještě se rozhodnout mezi jednotlivými koncepty chudoby a mnoha možnými konkrétními mírami chudoby uvnitř zvoleného konceptu. Měření je přitom provázáno celou řadou obecných i specifických metodologických problémů, které provázejí použití konkrétních konceptů a měř (určení času měření, jednotky měření a její velikosti a struktury ap.). K čemu vlastně slouží pokusy měřit chudobu? Lakonická odpověď by mohla znít: k počítání chudých v populaci. V rozvinutější podobě bychom přidali: také k vysvětlení toho, proč se lidé stávají chudými (mají malé příjmy, nebo neadekvátní výdaje?). A nakonec: k určení hranice chudoby, neboli minimální úrovně peněžního příjmu, který domácnost potřebuje, aby se vyhnula deprivaci (jak hluboko pod stanovenou hranicí chudoby se pohybují?).

Právě hranice chudoby je konečným cílem většiny měření chudoby. Ať již je hranicí absolutní, nebo relativní ve vztahu k životnímu standardu, který je v dané společnosti v daném okamžiku považován za přiměřený (Veit-Wilson, 1987). Jde o stanovení hranice, pod níž je pro společnost chudoba jejích členů již nepřijatelná a nutí ji, aby na osud osob, které se pod úroveň této hranice ocitnou, v rámci své sociální politiky reagovala. Měření chudoby je tedy úzce spjato s určováním rozsahu osob oprávněných k nárokování sociální pomoci od společnosti.

Je třeba odlišit analytickou (často sociologickou) hranici chudoby („poverty line“) a politické existenční či sociální minimum („social security scale“)⁹⁰, založené na maximální peněžní částce, kterou je vláda ochotna platit lidem pro uspokojení jejich uznané a prokazatelné potřeby (definice hranice chudoby v pojmech škály sociální jistoty). Existenční minimum bývá oficiálně stanoveno a slouží státní

⁹⁰ Některé používané míry, jako např. 50 % příjmového mediánu, jsou především analytickými nástroji a mají jen malou relevanci při určování sociální politiky a pro rozhodování o chudobě konkrétních jedinců či domácností.

administrativě jako základ pro odvozování nároků na sociální podporu. Vždy přitom existuje podezření, že tato administrativa má snahu udržovat úroveň existenčního minima co nejnižší a snižovat tak počet chudých i vyplácenou sumu podpor. Někdy se hovoří v této věci o tichém spiknutí státní administrativy a středních tříd, které nejsou ochotny financovat ze svých daní příliš velký objem sociální pomoci. Odlišení sociologicky a politicky založené hranice chudoby má tedy politický význam a souvisí s ním řada otázek (podle Veit-Wilsona, 1987:206):

- Do jaké míry by měla vláda brát v úvahu konsensus veřejnosti o tom, které indikátory deprivace a jaký jejich počet by měl vymezit situaci, již nelze tolerovat – jaký druh a jaká míra deprivace se mění z osobních problémů na politickou otázku.
- Do jaké míry by vláda měla brát v úvahu konsensus veřejnosti o tom, které skupiny ohrožené chudobou by měly být prioritně podporovány (jejich sociální situace pozdvižena podporami ap.).
- Do jaké míry by vláda měla ovlivňovat různé deprivace použitím různých způsobů distribuce sociálních služeb (deprivaci nemusí být čeleno jen růstem příjmů).
- Do jaké míry by vláda měla brát v úvahu konsensus veřejnosti o tom, jaká má být úroveň příjmu pro sociální podporu a jaká má být standardizace či komplexnost dávek.

Předmětem velké diskuse je v každé společnosti zejména poměr mezi zajištěným životním minimem a minimální mzdou (zejména tam, kde je institut minimální mzdy legislativně vymezen jako nárok). Není-li mezi nimi velkého rozdílu, může dojít k tomu, že část populace bude racionálně kalkulovat, zda je tento rozdíl hoden jejího úsilí. To jest, zda se jim vyplatí přijmout pracovní místo s minimální mzdou, nebo spíše zůstat na dávkách sociální pomoci. Zejména liberální teorie konstatuje, že institut minimální mzdy vede k přeměně části občanů na klienty sociálního státu, a je proto nepřijatelný.

Konstrukce různých měř (hranic) chudoby, ať již jsou založeny na jakémkoliv konceptu chudoby, vycházejí z různých zdrojů (určité koncepty ovšem mohou preferovat jistý typ údajů před ostatními):

1. Ze statistických údajů. Je to příklad Luxembourg Income Study jako jeden z pokusů o stanovení standardu chudoby založený na sérii statistik z různých zemí. Chudoba je zde definována v pojmech příjmové distance.

2. Z odhadů expertů, většinou vycházejících z odhadu fyziologických kalorií nutných k životu a jejich peněžního vyjádření v dostupných potravinách.
3. Z údajů získaných reprezentativními surveys (výzkumy veřejného mínění). Například v Británii používá „Central Statistical Office“ (CSO) pravidelný „Family Expenditure Survey“ (FES), založený na zjišťování informací o vzorcích výdajů v populaci. Používá se i opakovaných panelových studií (měření výdajů či příjmů domácností v panelu za delší období, aby byly zachyceny změny v průběhu času). Příkladem je v Evropě rozšířený Household Panel.

Měření chudoby v kontextu příjmů

Nejnámější relativní hranice chudoby jsou hranice definované na základě dosahovaných příjmů. Příjem jako měřítko chudoby použil již Booth (1886-1903) ve své studii „Life and Labour of the People in London“, která představuje počátek moderního studia chudoby. Příjem byl rozhodující, rozpočet domácnosti představoval pro Boothu spíše způsob chování lidí v podmínkách chudoby, což anticipovalo pozdější rozlišování na primární a sekundární chudobu. Způsob odvození hranice chudoby na základě příjmů může být různý.

Hranice chudoby ve vztahu k příjmovému rozložení ve společnosti

- Ve vztahu k průměrnému příjmu: „Low-income families“. Kritériem chudoby je méně než 60 % průměrného příjmu. Analogicky ji měří Luxembourg Income Study jako podíl průměrného příjmu na hlavu.
- Ve vztahu k mediánu příjmového rozložení v dané společnosti (Lansley, 1980). Jde například o „The EC Poverty-Line“, respektive European Statistical Minimum Income (ESMI), míru používanou oficiálně orgány ES (O’Higgins, Jenkins, 1989). Hranicí chudoby je určitý podíl z mediánu standardizovaných příjmů domácností (standardizace vyrovnává rozdíly ve složení domácností: ekvivalenční škály k tomu sloužící – viz další text – jsou obvykle voleny jako 1,0 pro prvního dospělého, 0,7 pro ostatní dospělé, 0,5 pro děti). Nejčastěji se setkáváme s vymezením hranice chudoby jako 50 % příjmového mediánu domácností v dané zemi (National Average Income,

používaný Eurostatem) za rok.⁹¹ Domácnost se ocitá pod hranici chudoby tehdy, jestliže je její skutečný příjem nižší. V modifikované podobě se používá jako standardu průměrného příjmu širší komunita, což umožňuje mezinárodní srovnání mezi zeměmi uvnitř této komunity. Příkladem je „The EC Poverty Line“, přihlížející k rozdílu v životním standardu srovnávaných zemí Evropského společenství (O’Higgins, Jenkins, 1990). V USA má tato míra formu 1. „prevailing family standard“ (úroveň mediánu), 2. „social minimum standard“ (50 % pod mediánem), či „social abundance standard“ (pod 50 % mediánu).

- Ve vztahu k nejnižšímu decilu či kvantilu distribuce příjmu v dané společnosti – „Bottom Decile Definition“ (Miller, Roby, 1970). Tato míra rozděluje příjem domácností – adjustovaný na jejich velikost – do decilů, a jako chudé jsou označovány domácnosti nacházející se ve spodním decilu. Tato míra ovšem neříká nic o reálné úrovni života a o životní zkušenosti těch, kdo příjmem tohoto typu disponují.⁹²

Ringen (1987, 1988) konstatuje, že příjem není reliabilní mírou „vyloučen pro nedostatek zdrojů“ (obecný koncept deprivace), neboť řada domácností s nízkými příjmy nepocituje deprivaci ve spotřebě. Také Nolan a Whelan (1996), na irských datech, poukazují na skutečnost, že významná část domácností, pohybující se pod stanovenou hranicí chudoby, není deprivována, zatímco pocit deprivace má nezanedbatelná část domácností, které se pohybují nad touto hranicí. Tyto předpoklady se potvrdily i při testování na české populaci (Mareš, Rabušic, 1995). Problémem míry založené na násobcích mediánu průměrného příjmu je i to, že se sice bere v úvahu výše zdrojů, ale ponechává se stranou rozsah potřeb a tedy i velikost a struktura vydání. Mladá rodina s dětmi (variabilita se zvětší, vezmeme-li navíc v úvahu i věk dětí) bude mít patrně jiná vydání než starší bezdětný pár, i když budou mít stejný příjem (dokonce i když budou mít stejný příjem na hlavu).

⁹¹ Rowntree (1901) určil na počátku století tento podíl na 56 %. Townsend dnes např. rozlišuje „velmi nízkou úroveň hranice chudoby“ (50 % mediánu příjmového rozložení) a „nízkou úroveň hranice chudoby“ (80 % mediánu příjmového rozložení). Zákonná hranice chudoby, pokud je odvozována z příjmového rozložení, bývá v různých zemích stanovena s větší či menší přísností. Ve Švédsku 60 %, v Irsku 40 % ap.

⁹² Míra únosnosti nízké pozice v příjmovém rozdělení může být různá v čase i v kulturním prostoru.

Hranice chudoby definované ve vztahu k uznanému minimálnímu standardu

Tato hranice bývá definována jako garantované minimum příjmu – například formou sociální podpory, jako garantovaný minimální příjem sociální pomoci (The Legal Poverty Line). Variantou tohoto způsobu měření je vyjádření chudoby jako nároku na sociální podporu násobkem stanoveného životního minima. Townsend (1979) tento způsob nazývá státním standardem. Určení hranice chudoby je v tomto případě do značné míry politickou záležitostí a děje se:

– Pomocí příjmu poměřovaného úrovní sociální podpory. Například v Británii je to úroveň zakládající nárok na podporu „Income Support“ (IS), respektive „Supplementary Benefit“ (SB). Kritériem chudoby je 140 % SB a méně. Mack a Lansley argumentují tím, že vážná deprivace začíná, klesne-li příjem pod úroveň 150 % „Supplementary Benefit“ (SB). V USA je hranicí chudoby 140 % úrovně „National Assistance“. V Nizozemí jde o „National Minimum Income“ (NSMI), který je odvozen z nejnižší sociální dávky – „Social Security Benefit“ – podle zákona o sociální pomoci – Social Assistance Act (Muffels et al., 1990).

– Pomocí životního minima, neboli „Minimum Income“, garantovaného státem formou sociálního zabezpečení. Chudoba v tomto vyjádření má podobu určených násobků tohoto minima, které zakládají nárok na určité dávky. Často jsou tyto násobky určeny pro rozdílné dávky rozdílně, jak to známe z praxe českého sociálního státu (zatím ze schváleného zákona o sociální podpoře, ale potenciálně i z návrhu zákona o sociální pomoci).

Použití každé z uvedených hranic chudoby přináší odlišné výsledky v rozsahu definované chudoby ve společnosti. Atkinson (1989) uvádí, že ve Velké Británii se pod hranicí SB v roce 1981 nacházelo 880 000 rodin (asi 3,5 %) a 1 690 000 osob (asi 3,2 %), příjemců SB celkem bylo 1 350 000 rodin (5,0 %) a 2 880 000 osob (5,3 %), spolu s těmi, kdo neměli příjem vyšší jak 140% úrovně opravňující k SB to bylo 3 830 000 rodin (asi 14,2 %) a 9 100 000 osob (asi 17 %).

Měření chudoby v kontextu spotřeby a výdajů: absolutní míry

Měření chudoby prostřednictvím příjmů není zdaleka jediným přístupem. Pro měření chudoby bývá použito i spotřeby, respektive výdajů na ni – ať již je brán v úvahu jen její rozsah nebo i její struktura. Zásadní rozdíl mezi mírami založenými na příjmech a mírami založenými na spotřebě je v tom, že spotřeba není determinována pouze příjmem. Mimo jiné je třeba vzít v úvahu, že část spotřeby plyne z dekomodifikovaných služeb sociálního státu.

Přístup k chudobě z hlediska základních potřeb (Basic needs approach)⁹³

První použité hranice chudoby byly založeny na stanovení nákladů nutných k uspokojení základních potřeb (basic needs). Obvykle jsou tyto základní potřeby ztotožňovány s materiálními potřebami⁹⁴ – zejména s potravou, odíváním a bydlením (Booth, 1889-1903 a Rowntree, 1901). Ani dnes není jednoduché přesvědčit politiky a veřejnost, že mezi základní potřeby mohou patřit i potřeby sociální (rozhodovat ovšem o tom, které ze sociálních potřeb zahrnout mezi základní, je velmi obtížné pro jejich četnost a rozmanitost). Svědčí o tom dlouholetý boj profesora Townsenda, který se snaží prosadit mezi nezbytné potřeby i pohlednici s přáním k vánocům (potřeba udržovat sociální kontakty). Celou situaci komplikuje to, že i samotné základní fyziologické potřeby mohou mít sociálně podmíněné variace uspokojování. Jídlo například nejen udržuje člověka při životě, ale má i své sociální konkvence. Konzumovaná a přátelům poskytovaná jídla (a pití) mohou být symbolem sociálního statusu, stejně jako druh konzumované potravy a způsob její konzumace. Příkladem jsou jídla, která neslouží primárně jako potrava, ale jako součást sociálních rituálů, jako je tomu v případě nákladného křtu, svatební či pohřební hostiny.

⁹³ Dnes například Social Security Administration (SSA) v USA.

⁹⁴ Příkladem za mnohé z nich může být Security Administration Poverty Index v USA. Ten je založen na odhadu nezbytných kalorií pro udržení fyzického zdraví, který provedlo americké ministerstvo zemědělství.

V definicích tohoto typu se ukazují dva základní problémy:

- Které potřeby je možno chápat jako základní?
- Jak mají být náklady na uspokojování těchto základních potřeb kalkulovány?

Pokud se týče prvního problému, koncept základních potřeb předpokládá nějakou hierarchii potřeb (Maslow, 1954). Jak již bylo výše naznačeno, volba určitých potřeb jako potřeb základních implikuje absolutní pojetí chudoby. Jako základní potřeby (nezávislé na životním stylu jiných členů společnosti) jsou obvykle z Maslowovy hierarchie akceptovány jen fyziologické potřeby spojené se stravou a bezpečím. I když je ovšem takovýto seznam „absolutní“, může také reprezentovat sociálně určené potřeby (Bradshaw et al., 1987a).

Koš zboží (Budget Standards)

Spočívá v generování seznamu minimálních potřeb pro domácnosti různé velikosti. Hranice chudoby je většinou vyjádřena nikoliv přímým výčtem statků a služeb uspokojujících „základní potřeby“, ale kalkulací minimální částky (náklady), nezbytné pro jejich uspokojení.⁹⁵ To je někdy zdrojem obtíží. Například kalkulace nezbytných nákladů na potravu je odvozena z odhadu kalorií nezbytných k přežití a k udržení fyzické síly (odhad expertů). Musí se ovšem vzít v úvahu diferenciací kalorické spotřeby podle věku, fyzické námahy, zdravotního stavu, pohlaví, povolání, bydlení atd. V současnosti se používá tohoto přístupu v USA.⁹⁶ Míra je adjustována pro změny cenové úrovně (inflaci), ale ne pro růst produktivity a s tím spojený růst životního standardu. Úskalím je určování obsahu koše zboží experty, kterým chybí osobní zkušenost s jeho obsahem. Problémem je konflikt mezi názorem expertů a skutečným chováním konzumentů (konzumními vzory, závislémi na stravovacích zvyklostech individuů i celých subpopulací). Existují proto i pokusy vycházet při stanovení obsahu koše z reálných výdajů domácností s nízkou spotřebou.

⁹⁵ Například European Baseline Level of Living (EBL), používající k měření chudoby seznam základních potřeb (EBN, neboli European Baseline Needs).

⁹⁶ Určení jeho obsahu je problémem. Dnes má poněkud jinou strukturu než na počátku století, vedle jistých změn obsahu původních položek se objevují i položky nové: doprava, zdravotní péče, péče o děti a osobní hygiena.

Podíl výdajů na stravu v celkových výdajích

Problémem při snaze specifikovat rozpočet výdajů, odpovídající uspokojování základních potřeb, je, že s růstem příjmů se struktura výdajů mění. Koncem 19. století porovnával ekonom Engel strukturu výdajů rodin různých příjmových úrovní a objevil, že čím je nižší příjem domácnosti, tím vyšší podíl z celkového příjmu tato domácnost utratí za nezbytné potřeby, především za potraviny. Podíl příjmu utraceného za nezbytnosti ovšem s růstem příjmu klesá (Engelova křivka). Jinak řečeno, výdaje domácnosti za potraviny rostou pomaleji než její příjmy. Tato tendence se proto jeví jako pokles podílu výdajů na potraviny na celkových výdajích domácnosti při jejím rostoucím příjmu. Engelova křivka ovšem nemá jednoduchý průběh, ale obsahuje inflexní body. V prvním z nich vyšší příjem umožňuje širší rozsah výdajů a následující bod představuje úroveň, kdy s růstem příjmů neroste množství nakupovaného určitého zboží, ani se nerozšiřuje varieta zboží, ale roste jeho kvalita.⁹⁷ Podle Orshansky (1969) tak mohou průměrné výdaje věnované na potraviny (náklady na stravu), respektive podíl nákladů na stravu v celkových nákladech domácnosti, sloužit pro určení hranice chudoby. Navrhuje pro určení této hranice 30 % (a více) z celkového příjmu, což se skutečně stalo jednou z oficiálních měr chudoby v USA. Fiegehen (1977) dokumentuje, jak Engelova křivka variuje podle typu domácnosti (domácnosti se závislými dětmi a bez závislých dětí). Domácnosti se závislými dětmi, domácnosti s nízkými příjmy a obecně lidé ocitající se v nedostatku skutečně vydávají větší díl svých příjmů na nezbytné věci, zejména na jídlo.

Měření chudoby v kontextu spotřeby a výdajů: relativní míry

Tyto míry, navazující na relativní definici chudoby, vycházejí nejčastěji z pojetí deprivace životního stylu, které zformuloval nejpregnantněji Townsend (1979) a dále upřesnili například Mack a Lansley (1985). Townsend věřil, že relativní potřeby, vyjádřené jako vyloučení z každodenních životních vzorců, nejsou jen arbitrárními soudy, ale jsou objektivně determinované a objektivně měřitelné. Na rozdíl od

⁹⁷ To je v ekonomické teorii známý princip substituce.

leydenského týmu (SPL – viz subjektivní míry chudoby) se Townsend přiklání k preskriptivnímu určení indikátorů deprivace (neurčují je samotní deprivovaní, jako je tomu v některých jiných případech, ale experti).

Měření deprivace (Deprivation Indicator Methods)

S indikátory deprivace jako indikátory chudoby pracovali zejména Townsend (1979) či Mack a Lansley (1985) v Británii, Halleröd (1995a,b) ve Švédsku a Nolan a Ch. Whelan (1996) v Irsku. Nejznámější příjmovou (a relativní) mírou v kontextu spotřeby je Townsendův „Index mnohonásobné deprivace“ (Townsend 1979, 1987). Je konstruován z vybraných položek charakterizujících určitý nedostatek (chybí: denně teplé jídlo, WC v bytě, dovolená mimo bydliště ap.). V bohaté společnosti nejsou ovšem nezbytnými potřebami jen jídlo, odívání a bydlení, stejně jako příjem či výdaje nejsou jen mírami životního standardu. Nejen náš týdenní rozpočet, ale i to, „kde žijeme a pracujeme, jak pracujeme a jak trávíme volný čas, jaké služby používáme ap.“, ovlivňuje náš život.⁹⁸ Deprivace se může šířit ve všech aspektech našeho života, proto index neměří jen materiální, ale i psychickou a sociální deprivaci. Když komentuje Townsendův index deprivace, poznamenává Alcock (1993), že deprivace v tomto smyslu je vztažena spíše k širšímu konceptu „životního stylu“ než k užšímu konceptu životního standardu“. Samotné měření deprivace vychází z určité dílčích specifických forem deprivace. Townsend rozlišuje tři různé formy relativní deprivace:

- nedostatečnost výživy, oblékání a dalších příležitostí, které jsou obvyklé v dané společnosti,
- klesnutí pod obvyklý (většinou dosažený) či sociálně akceptovaný životní standard,
- klesnutí pod to, co by bylo standardem většiny při lepší redistribuci nebo restrukturalizaci společnosti.

⁹⁸ Callan a spol. (1993) například rozlišují mezi položkami, jimiž lze popsat deprivovaný životní styl, tři základní skupiny: položky patřící k dimenzi základního životního stylu (potraviny, oblečení), položky dimenze bydlení a vybavenosti domácnosti (vytápění, koupelna, WC na jedné straně, TV, pračka, lednička atd. na straně druhé) a konečně položky zastupující ostatní aspekty životního způsobu (dovolená, denní tisk, telefon, aktivity volného času, dárky pro přátele ap.).

Townsendova (1979) definice chudoby jako deprivace je založena na survey (výběrový soubor 1 000 britských domácností), který testoval indikátory deprivace (položky představující jednotlivé statky, služby a životní zkušenosti: předpokládalo se, že představují jisté životní nezbytnosti a jejich nedostupnost vede k deprivaci). U řady indikátorů zjistil jejich vysokou korelaci s příjmem a část těchto indikátorů mu pak posloužila ke zkonstruování „indexu deprivace“. Základní rozdíl Townsend (1979) udělal mezi materiální a sociální deprivací. Pro každou z nich hledal její dimenze a v nich specifické indikátory.

a) Materiální deprivace, týkající se:

- stravy (6 indikátorů),
- fyzického a duševního zdraví (5 indikátorů),
- oblékání (4 indikátory),
- bydlení (8 indikátorů),
- vybavení domácnosti (9 indikátorů),
- životního prostředí (5 indikátorů),
- práce, podmínek, bezpečnosti, vybavení pracoviště (12 indikátorů).

Přidává se

- lokalizace bydliště.

b) Sociální deprivace, týkající se:

- sociálních aktivit rodiny (4 indikátory),
- sociální podpory a integrace (4 indikátory),
- sociální zábavy (2 indikátory),
- vzdělání (1 indikátor).

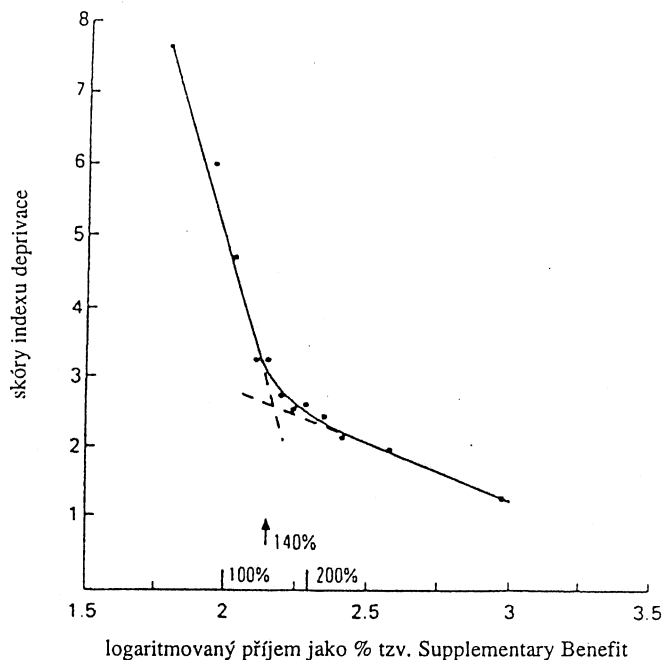
Přidávají se

- právo na zaměstnání,
- formální participace v sociálních institucích,
- rekreace.

Hranice chudoby je stanovena porovnáním deprivace měřené tímto indexem a příjmem vyjádřeným jako násobek velikosti nároku na sociální podporu. Co spojuje koncept deprivace s pojmem (objektivní) chudoby, je jistý práh na klesající škále příjmů či zdrojů, po jehož překročení deprivace roste s dalším poklesem těchto příjmů či zdrojů neproporcionálně rychleji.

Skóre deprivace pro různé domácnosti, založené na indexu deprivace a sumarizované jako modální hodnota pro domácnosti v každé příjmové kategorii, bylo porovnáváno s příjmem domácností. Ten nebyl vyjádřen přímo, ale trochu jako podíl oprávnění k dávce sociální po-

Graf 3: Deprivace a logaritmus příjmu jako podílu míry SB

Poznámka: Pro české prostředí si můžeme poměr příjmu a SB představit jako poměr příjmu ve vztahu k existenčnímu minimu.

Pramen: Townsend, P.: *Poverty in the United Kingdom: a Survey of Household Resources and Standards of Living*. Penguin, Harmondsworth 1979.

moci (tzv. „Social Benefit“ neboli SB) pro tyto domácnosti, a to v logaritmované podobě.

V tomto grafu jsou pro jednotlivé domácnosti na logaritmické stupnici osy X vynášeny hodnoty příjmu, vyjádřené jako podíl oprávnění k SB, a na normální stupnici osy Y jsou vynášena odpovídající skóre indexu deprivace. Jedna linie grafu představuje měnící se výši indexu deprivace spodních pěti příjmových skupin (příjem domácností pod 140 % oprávnění k SB) s růstem příjmu a druhá linie představuje tuž změnu u zbývajících sedmi příjmových skupin. Podle Townsenda

je bod, kde se přímky střetávají, chápán jako „práh deprivace“, jako bod, pod kterým deprivace neproporcionálně rychle roste (rychleji než klesá příjem).

Townsenda kritizoval zejména Piachaud (1981), který napadl jeho seznam indikátorů deprivace. Podle něho Townsend nepřihlížel při jejich stanovení k různému stylu života. Vzory spotřeby mohou být různé v závislosti na věku, složení domácnosti, zdravotním stavu a mnoha dalších proměnných. To, co se jeví jako deprivace, může být jen výrazem odlišného životního stylu. Důraz na určité fixně stanovené vzory spotřeby může vést k tomu, že jako chudé budou označeny domácnosti, které se chovají odlišně od standardu z jiných důvodů, než je jejich chudoba. Například vegetariáni nemusí mít nedělní masité jídlo, jehož nedostatek chápal Townsend jako indikátor deprivace.

Jako reakci na tuto slabinu Townsendova přístupu koncipují svoji koncepci Mack a Lansley (1985). I oni volí indikátory deprivace a spojují je s osobními výdaji (mimo chodem, stejně jako Townsend i oni tak vylučují celou sféru veřejných výdajů – péče o zdraví, vzdělávání...). Townsend, podle jejich názoru, zaměnil životní styl s deprivací.⁹⁹ Konstatují, že chudoba je pro domácnost či jedince vnucenou situací, nikoliv osobní volbou. Definují ji jako vnucený nedostatek sociálně vymezených nezbytností a konstatují, že rozhodující pro vymezení chudoby je v každé společnosti to, co je tato společnost připravena jako nezbytnost akceptovat. Jejich definice chudoby není preskriptivní, ale konsenzuální. Vymezení nezbytnosti jednotlivých položek indexu deprivace je založeno na výběrovém šetření, provedeném v roce 1983 v Británii. Respondenti v něm (Mack, Lansley, 1985) připsovali jednotlivým položkám indexu deprivace míru nezbytnosti. Například veřejné dopravě připsali vysoký stupeň nezbytnosti (88 % respondentů), zatímco vlastnictví auta nebyla přikládána tak velká nezbytnost (jen 22 % respondentů).¹⁰⁰ Tak byly získány váhy, kterými se při konstrukci indexu mohly jeho jednotlivé položky vážit (zvýraznit jejich vliv na celkové skóre indexu).

⁹⁹ Protože neexistují důvody, proč by měl být životní styl v měřítku dané společnosti homogenizován, nezdůrazňují morální imperativy a vyhýbají se úvahám o tom, zda vyloučení z participace je patologické či kdy se nerovnost stává neakceptovatelnou.

¹⁰⁰ Respondenti kladoucí důraz na auto nemuseli být nutně bohatí, neboť auto se může stát nezbytností i pro chudé tam, kde neexistuje veřejná doprava.

Jiným problémem Townsendova indexu deprivace se jeví být valdita jednotlivých indikátorů: otázka, zda jednotlivé indikátory skutečně měří formu deprivace, kterou měřit chtějí. Za indikátor chudoby domácnosti je například považováno to, že byt, který respondent obývá, nemá dvě zařízení, která jsou chápána jako podmínka komfortu bydlení: WC a koupelnu, používané výlučně členy této domácnosti. Jarman (1984) ovšem konstatuje, že mnoho bytů postavených pro chudé je dnes takto vybaveno uspokojivě, i když jim zůstávají další rysy špatného bydlení.

Míry založené na subjektivních výpovědích

Subjektivní standardy jsou založeny na názoru lidí na výši příjmu, který jim zabezpečuje uspokojení základních potřeb. Berou v úvahu fakt, že chudoba je sociálně konstruovanou kategorií a ne jen něčím, co může být určeno pouze vnějším pozorovatelem bez vztahu k okolnostem a hodnotám společnosti. Jedním ze způsobů, jak stanovit subjektivní hranici chudoby, je určit minimální množství peněz potřebné pro chod domácnosti při uspokojení pouze jejích základních potřeb. Na rozdíl od zákonného životního minima, založeného na názoru expertů (rozhodujících za celou veřejnost) „s jakým příjmem se dá ještě přežít“, přináší zde odpověď na tuto otázku veřejnost sama. Tuto míru lze proto označit nejen za subjektivní, ale i za konsensuální.¹⁰¹ Otázky použité při konstrukci subjektivních hranic chudoby se záměrně obracejí na posouzení vlastní situace lidmi. Vychází z předpokladu, že ti, kdo mohou chudobu nejlépe posoudit, jsou ti, kdo s ní mají svou zkušenost (Van Praag, 1980).

¹⁰¹ Ani jedno pojmenování není ideální. Výraz „konsensuální“ je poněkud zavádějící, neboť takto stanovená hranice chudoby je vlastně populačním průměrem a ne hranicí chudoby, s níž musí nezbytně všichni souhlasit. Podobně ani přívlastek „subjektivní“ není úplně nevhodnější, neboť zkonstruovaná hranice chudoby neznamená, že jedinec individuálně určuje, zdali domácnost je chudá či nikoliv. Výsledkem tohoto postupu je intersubjektivní standard, s nímž se situace jednotlivých jednotek (rodin, domácností) srovnává.

Subjektivní hranice chudoby (*The Subjective Poverty Line – SPL*)

Subjektivní hranice chudoby SPL byla vyvinuta na Leydenské univerzitě (Goedhart et al., 1977, Van Praag et al., 1982a). Je založena na názorech samotných domácností, na odpovědích respondentů v reprezentativním šetření na otázku po absolutně minimální výši příjmu, který by domácnosti umožnil uspokojit jen základní potřeby a nic víc. Jedná o tzv. *Minimum Income Question* (MIQ), která zní: „*Jaký je minimální příjem, který ještě dovolí vaši rodině, za daných okolností, uspokojit její základní potřeby?*“ Odpovědi na ni jsou subjektivní, ale mohou být objektivizovány analýzou jejich variability podle různých proměnných (velikost rodiny, struktura rodiny, region ap.). Hranice chudoby může být stanovena tak, že určitou specifickou úroveň blahobytu považujeme za úroveň odlišující chudé od nechudých.

Odpověď na otázku po tomto minimálním příjmu (y_{\min}) závisí na charakteristikách domácnosti. Nejvýznamnější z nich jsou: její aktuální příjem (y), velikost neboli počet členů (fs) a struktura (počet dětí a počet dospělých). Očekává se, že velikost uvedeného minimálního příjmu se bude zvyšovat se skutečným příjmem a s počtem členů domácnosti (čím vyšší příjmy se v rodině sejdou, tím vyšší životní úroveň; čím více členů domácnosti, tím více peněz je třeba na její reprodukci). Jelikož se předpokládá, že tato funkce má lineární charakter, je možno ji řešit prostřednictvím lineární regrese:

$$y_{\min} = a + b_1 y + b_2 fs$$

nebo v logaritmované podobě¹⁰²

$$\log(y_{\min}) = a + b_1 \log(y) + b_2 \log(fs)$$

Subjektivní hranice chudoby je souborem případů, kdy aktuální příjem rodiny je totožný s příjmem udávaným na MIQ (přímkou regresní rovnice). Příjem každé domácnosti je proto porovnáván s úrovní SPL odpovídající danému typu domácnosti. Subjektivní hranice chudoby odpovídá stavům, kdy $y = y_{\min}$. Domácnost je považována za chudou, jestliže její aktuální příjem je pod SPL neboli pod y_{\min} (Goedhart, 1977). V tomto případě totiž domácnost cítí, že není schopna uspokojit své základní potřeby. Je-li její příjem roven y_{\min} , pak balancuje na

¹⁰² Jak ovšem demonstruje Halleröd, ale i podle naší zkušenosti s konstrukcí subjektivní hranice chudoby pro českou populaci, nevede logaritmování k větší přesnosti.

hraně minimálního uspokojování základních potřeb a její příjem koresponduje s příjmem chápaným pro domácnost dané velikosti a struktury jako subjektivní hranice chudoby.

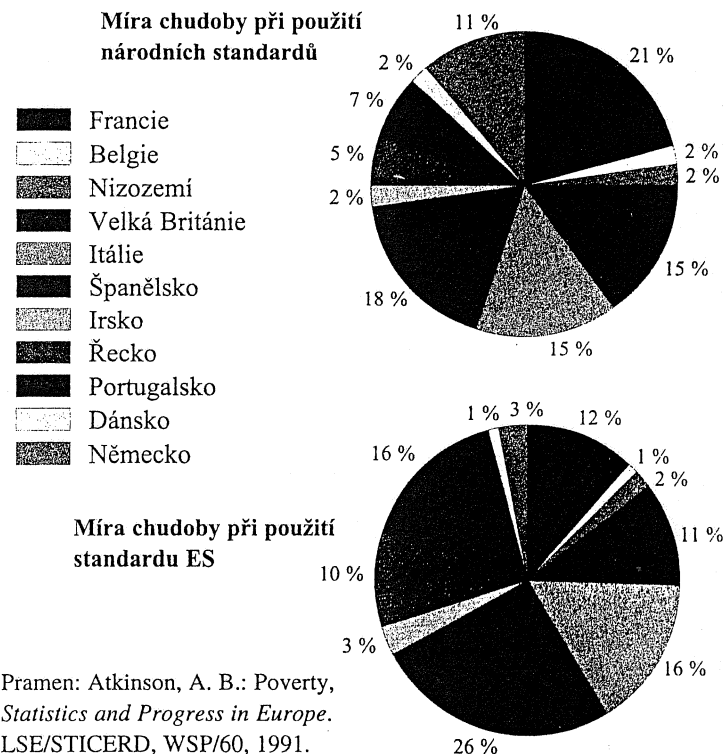
Subjektivní hranice chudoby (The Centre for Social Policy Poverty Line – CSP Poverty Line)

Subjektivní hranice chudoby CSP, která byla vyvinuta v Centru pro sociální politiku v Antverpách (Deleeck, 1989), vychází též z MIQ, ale klade doplňující otázku: „*Se svým současným příjmem vycházíte: 1. s velkými obtížemi, 2. s obtížemi, 3. s jistými obtížemi, 4. poměrně snadno, 5. snadno, 6. velmi snadno.*“ Pro odvození subjektivní hranice chudoby zde nejsou použita data ze všech domácností. Je odvozena jen z odpovědí na MIQ od respondentů, kteří na tuto doplňující otázku odpověděli „s jistými obtížemi“. Má se za to, že pouze tyto respondenti mohou být relevantními zpravodaji o potřebné minimální částce pro chod domácnosti.¹⁰³ Přesun pozornosti od potřeb jiných lidí k vlastním potřebám mění optiku.

Předpoklad, že lidé jsou schopni hodnotit různé úrovně příjmu v pojmech blahobytu (jako nedostatečný, dobrý, velmi dobrý atd.), je ovšem určitou slabinou tohoto přístupu. Bosch (1992a) totiž upozorňuje, že SPL i CSP stojí na předpokladu, že formulace „minimální příjem“, respektive „s jistými obtížemi“, mají pro všechny respondenty stejný význam. Tedy že v domácnostech existuje konsensus týkající se reflexe jejich životního standardu. Je tomu však skutečně tak?

¹⁰³ V České republice vycházelo podle našich dat v polovině roku 1995 se svými příjmy s obtížemi 27 % domácností, naopak dobře vycházelo 31 % domácností. Pro srovnání: z australských a švédských dat, jež pocházejí z konce 80. (Austrálie) a počátku 90. let, vyplývá, že se svými příjmy vycházelo s obtížemi plných 39 % australských domácností, ale jen 19 % domácností švédských. Dobře se svým příjmem vycházelo 13 % domácností australských a 30 % domácností švédských (Saunders, Halleröd a Matheson, 1994). Situace v ČR je analogická spíše situaci liberálního (Austrálie) než sociálně demokratického (Švédsko) sociálního státu.

Diagram 2: Porovnání míry chudoby jednotlivých zemí ES při použití národních standardů a standardu ES

Sebezařazení se na škále „bohatý – chudý“

Muffels a Vries (1991) transformovali SDS index do podoby „deprivation poverty line“ (SDL) použitím otázky (the life resources evaluation question):

„Jestliže vezmete v úvahu způsob, jak nyní žijete, můžete svoji domácnost považovat za chudou, za bohatou, nebo za něco mezi tím? K vyjádření svého pocitu můžete použít stupnice, kde hodnota 1 znamená, že svoji domácnost považujete za velmi chudou, a hodnota 10 znamená, že ji považujete za velmi bohatou.“

Respondenti přímo vyjadřují, zda se považují či nepovažují za chudou rodinu a s jakou intenzitou tak činí. Tento přístup může mít i další varianty – jako označení svého postavení na žebříčku (škále), jehož spodní konec identifikuje chudobu a druhý konec bohatství.

Metodologické problémy měření chudoby

Při identifikaci a měření chudoby a při komparaci různých údajů o úrovni chudoby existuje řada metodologických problémů.

Jak demonstroval předcházející graf, problémem mezinárodních komparací podílu chudých osob jsou již samotné definice chudoby, které jednotlivé země používají, a standardy stanovené jako kritéria v těchto definicích. Ty plynou nejen z ekonomické síly jednotlivých zemí, na níž závisí velikost produkce, již lze redistribuovat mezi chudé, ale i z politických rozhodnutí o tom, jakou část z této produkce a jakým způsobem redistribuovat. V uvedeném grafu se v prvním případě do určení míry chudoby promítá odlišná národní úroveň zákonné chudoby. Porovnání zemí podle společného standardu proto vede k odlišným a validnějším výsledkům.

Jiným metodologickým problémem je tzv. skrytá chudoba těch, kdo nejsou zahrnuti do statistik příjemců sociální pomoci (viz kapitola „Kdo jsou chudí“). Další metodologické problémy se týkají 1. různého pojetí příjmů a problémů jejich sledování, 2. délky sledovaného období, používání různých jednotek (jedinci, rodiny, domácnosti) při měření chudoby, 3. volby různých měřících škál k porovnání zdrojů dosažitelných uvnitř jednotek (tzv. ekvivalenční škály), 4. volby příjmu, majetku či spotřeby.

Příjem

Z určitého hlediska se příjem jeví jako ideální míra pro měření chudoby již svou povahou kardinálního znaku (na jedné straně jde o zjištění reálného příjmu, na druhé straně jde o určení příjmového standardu – hranice chudoby –, s nímž jsou individuální příjmy porovnávány). I když však akceptujeme nepřímé měření příjmem jako nejrelevantnější, stále zůstávají některé otázky týkající se jak identifikace in-

dividuálních reálných příjmů, které jsou pak srovnávány se standardním příjmem, tak stanovení tohoto standardu (Walker, 1987).

Identifikace reálných příjmů

Příjem se zjišťuje velmi obtížně a různými způsoby:

- na základě sebeodhadu celkového příjmu domácnosti,
- zjišťováním jednotlivých příjmů, jež vyjádří celkový příjem domácnosti ve svém součtu.

Zatímco první indikátor lze použít v dotazování přímo, druhý vyžaduje řadu operací s daty. Obvykle se předpokládá, že respondent v odpovědi na celkový příjem jeho výši podceňuje, protože k němu zapomíná připočítat některé položky. Zejména dávky sociální podpory a sociální pomoci či příspěvky od jiných osob (rodičů, dětí ap.). V „German Income and Consumption Survey 1978“ uvedlo 50 % domácností celkový příjem nižší, než byla suma jeho jednotlivých položek. Ke stejnému zjištění dospěly i jiné výzkumy.

Identifikace standardního příjmu

Může být založena na absolutním či relativním konceptu chudoby. Standardní příjem operuje s představou adekvátního příjmu. Ale adekvátního ve vztahu k čemu? K tomu, co považuje za adekvátní společnost (objektivní, obvykle preskriptivní koncept chudoby)? Nebo k tomu, co považují za adekvátní sami chudí (subjektivní, do jisté míry konsenzuální¹⁰⁴ koncept chudoby)? V druhém případě se naskytá řada otázek. Nejen různé domácnosti, ale i různé osoby v jedné domácnosti mohou mít různý pohled na dostatečnost (adekvátnost) příjmu pro tuto domácnost. Adekvátnost může záviset na hodnocení cen respondentem a na jeho reálném příjmu. Van Praag (1982a) například zjistil, že příjem považovaný za „dostatečný“ roste s výší „faktického“ příjmu. Stejnou zkušenost jsme učinili v české populaci (Mareš, Rabušic, 1995).

¹⁰⁴ Studie, které se ptají na adekvátnost podpor, se ve většině případů ptají osob, které posuzují nikoliv to, co považují za adekvátní pro sebe, ale pro druhé.

– Toto uspořádání bylo garantováno rostoucí měrou státem. Ten mu poskytuje autoritu nezbytnou k vymezení a pravidelnému a přesnému (vymáhání) plnění závazků, byrokracii potřebnou k udržování péče a daňový systém, z něhož je tato péče financována.

Ve vzájemné soutěži vytvářely národní státy byrokracie, obracející se k obyvatelům těchto států ne jako k sousedům, příslušníkům cechů či farností, ale jako k daňovým poplatníkům, rekrutům, pacientům, voličům a žadatelům o podpory, přetavující je tak v občany v moderním slova smyslu. Význam centrálních úřadů při zajišťování péče o chudé v průběhu historie rostl, tak jak se ukazovalo, že centrální autorita je schopna dosáhnout v této oblasti lepších výsledků s menšími prostředky. Kulminoval pak v posledních desetiletích 20. století ve formě sociálního státu.¹¹³ Nebyl to jen ekonomický růst, umožňující masivní intervenci do podmínek života širokých vrstev, ale byly to i některé koncepty společnosti, které jeho dynamiku v tomto období umožnily a podpořily. Zejména jde o koncept občanské společnosti a problematiku sociálních práv (sociálního občanství) jako součást lidských práv. Giddens (1994) upozorňuje také na roli, kterou v prosazování myšlenky sociálního státu sehrály obě světové války, v nichž stát silně intervenoval do ekonomické i společenské sféry života svých obyvatel. Chudoba, nezaměstnanost, nemoc atd. nejsou, podle Giddense (1994), jen předmětem aktivit státu, ale jsou částí procesu jeho formování.

V současnosti, spolu s diskusemi o krizi moderního sociálního státu¹¹⁴, jsou předmětem diskuse v souvislosti s chudobou v rámci sociálního státu zejména otázky:

- způsobu redistribuce bohatství,
- akcentu na veřejné a soukromé zaopatření chudých,
- selektivity a univerzality sociálního státu,
- konkurenčního vztahu mezi dávkami sociálního státu (sociální podpora a sociální pomoc) a příjmem ze zaměstnání.

¹¹³ Ploug a Kvist (1996) konstatují, že zejména druhá fáze vývoje sociálního státu, v letech 1883-1914, byla založena na řešení tradičního problému chudoby, a připomínají zároveň, že celý vývoj sociálního státu byl současně produktem jednak strategie vládnoucích elit snažících se legitimovat své mocenské postavení a jednak tlaku odborů.

Redistribuce bohatství v rámci sociálního státu

Podstatou jakékoliv pomoci chudým, zejména v moderním sociálním státě, je redistribuce bohatství, která může mít podobu redistribuce statků a služeb (naturální podobu), nebo finančních prostředků (peněžní redistribuce). Pro povahu sociální politiky není ani tak podstatné, zda distribuce nabývá peněžní či nepeněžní podoby, jako spíše to, zda je distribucí horizontální či vertikální.

- *Horizontální distribuce* je distribucí prostředků mezi různými fázemi životního cyklu (některé z nich jsou totiž z hlediska ohrožení chudobou rizikovější). Jde o přesun prostředků jedince z období relativního dostatku na období relativního nedostatku. Například pojištění pro případ nezaměstnanosti, ale i stáří (důchodové pojištění) ap., placené jedinci jako potenciálními příjemci podpor či důchodu.
- *Vertikální distribuce*, založená na principu mezistatusové solidarity, je distribucí prostředků od těch, kdo jsou v lepší situaci (od bohatých, někdy jen méně chudých), k těm, kdo jsou chudobou ohroženější ve všech fázích svého životního cyklu. Prostředky na podporu pro chudé, málo vydělávající a nezaměstnané jsou čerpány mezi těmi, kdo jsou zaměstnaní a vydělávají více.
- *Redistribuce mezi sociálními kategoriemi bez přihlídnutí k jejich pozici v systému sociální stratifikace*. Například od bezdětných osob a rodin k rodinám s dětmi na základě principu mezigenerační solidarity (děti z podporovaných rodin budou přispívat na vytváření zdrojů pro důchodové zabezpečení i bezdětných osob).

Redistribuce doplňuje tržní mechanismy, které nemohou být ponechány bez kontroly, neboť mají tendenci produkovat větší nerovnosti, než může demokratická společnost akceptovat. Podle Ringena (1987) redistributivní ambice sociálního státu nepředstavují nic menšího než zmenšení sociální nerovnosti ve společnosti prostřednictvím sociální

¹¹⁴ Připomeňme si, že se hovoří o krizi legitimacy (selhávání při řešení úloh, které se od něho očekávají, neboli jeho malé efektivitě), finanční krizi (sociální stát je stále nákladnější), krizi kontroly (rostoucí počet jeho zaměstnanců sleduje vlastní zájmy a brání kontrole efektivitě své práce), distribuční krizi (spory o vertikální či horizontální redistribuci), krizi očekávání (není schopen naplnit naděje, které vzbudil v populaci jeho minulý dynamický růst). Současně se připomíná jeho dezintegrační role (vytváření třídy klientů – viz kapitola o třídě deklasovaných) a devastace morálky práce a incentív k práci (jeho dávky konkurují v mnoha ohledech příjmům ze zaměstnání).

politiky. Sociální stát aspiruje na to současně zlepšit tristní životní situaci chudých a snížit riziko konfliktů ve společnosti. Vertikální redistribuce může být chápána jako náprava nespravedlnosti v prvotním rozdělování hospodářského produktu na principu soukromého vlastnictví a jako nástroj reformy společnosti. Může být ovšem chápána i jako nespravedlivá, protože čerpá z bohatství tvořeného schopnými a pracovitými jedinci a dává podíl z něho těm, kdo na něj nemají legitimní nárok (Nozick, 1974). V praktické rovině je to artikulováno tak, že redistribuce ničí, či alespoň omezuje, lidskou snahu tvrději pracovat a usilovat o svůj růst. Tak se i nárůst nezaměstnanosti či nárůst počtu svobodných matek může jevit jako důsledek redistribuce prostřednictvím sociálního státu.¹¹⁵

To, k jakému typu redistribuce se společnost nakonec přikloní (většinou uplatňuje kombinaci přístupů), závisí na vládnoucí politické doktríně. Tato doktrína se vtěluje do povahy sociálního státu. Existuje řada typologií sociálního státu. Mezi nejznámější patří Titmussovo (1974) dělení sociálního státu na 1. reziduální (USA a částečně Velká Británie), 2. pracovní výkonový (Francie, Holandsko, Německo) a 3. institucionálně redistributivní (Skandinávie) či typologie, v níž Esping-Andersen (1990) navzájem rozlišil 1. liberální (ekvivalentní Titmussovu reziduálnímu), 2. konzervativní či korporativistický (ekvivalentní Titmussovu pracovní výkonovému) a 3. sociálně demokratický (ekvivalentní Titmussovu institucionálně redistributivnímu) sociální stát.

Typologie sociálního státu, kterou přinesl do teoretické diskuse Titmuss (1974:30-32), může být v krátkosti popsána následovně:

1. Reziduální model je z politického hlediska konzervativní¹¹⁶, jeho aktéry jsou jedinci spoléhající se na rodinu a soukromé pojištění. Sociální síť je ur-

¹¹⁵ Poznamenejme jen, že podle Plouga a Kvista (1996) se tato rozpornost postojů může projevat jako tři základní kategorie námitek proti sociálnímu státu: 1. Ničí incentivy k tomu, aby si lidé pomohli především sami a nespolehali na společnost (stát). Demoralizuje je tak a ničí nejen jejich etiku práce, ale i občanství. Aktivní občané se mění v pasivní klienty, kteří nechají jiné rozhodovat nejen o řešení svých problémů, ale i tom, o jaké problémy jde. 2. Zakrývá reálné rozpory, nerovnost a nespravedlnosti ve společnosti. 3. V podobě, do níž se dnes vyvinul, je příliš nákladnou záležitostí i pro bohaté společnosti.

¹¹⁶ S jeho cíli se ztotožňuje krajní liberalismus. Z hlediska polarizace společnosti se prosazuje názor, že příjemci pomoci jsou břemenem pro ty, kdo je podporují. Li-

čena těm, kdo prokazatelně nedokáží překonat své obtíže vlastní iniciativou, ani za pomoci své rodiny. Je koncipována jako záchranná síť. Oprávnění k dávkám jsou sice odvozována většinou přímo z potřeb (bez přihlídnutí k předchozím příspěvkům žadatele a bez přihlídnutí k jeho zaměstnaneckému statusu), ale dávky jsou „means-tested“ (oprávnění k nim jsou v jednotlivých případech podrobně zkoumána) a co nejnižší. To má zajistit, aby (u práce schopné populace) nenahrazovaly dlouhodobě příjem ze zaměstnání. Cílem tohoto typu sociálního státu je podporovat jen ty nejpotřebnější a neschopné pomoci si vlastními silami (k nimž se počítá i jejich rodina), a to jen v nejnútnejší míře (jen základní potřeby). Směřuje pouze k tomu garantovat *rovnost příležitostí*. Chudoba je zde chápána jako absolutní: cílem sociálního státu je tedy jen odstranit základní strádání, není povinen odstraňovat chudobu chápanou jako nedosahování běžného standardu ve společnosti. Typickým představitelem tohoto sociálního státu jsou USA, v Evropě snad Velká Británie.

2. V modelu sociálního státu spojeného s trhem práce můžeme rozpoznat rysy toho, co se dnes označuje jako korporativistický sociální stát. Jeho cílem již není jen udržet chudé při životě a dát jim tak šanci odrazit se vlastní iniciativou ode dna. Cílem je udržet *rovnost jednotlivých etap života*¹¹⁷ a při různých nepříznivých životních událostech pomoci lidem udržet si svůj status, dokud nezmobilizují svoji snahu, či dokud nepominou nepříznivé okolnosti. Směřuje tedy k tomu garantovat stabilní standard života po celou jeho délku – včetně stáří. Oprávnění k dávkám plynou většinou z diferencovaného pojištění, spojeného se statusem zaměstnance, a dávky jsou podle toho odstupňované. Redistribuce je nejspíše smíšená s důrazem na horizontální – v úspěšnějších etapách svého života lidé odkládají část své spotřeby pro případ nezdaru a zejména pro období trvalé ztráty příjmu ze zaměstnání (starobní důchod). Za typického představitele tohoto typu sociálního státu bývá považována Spolková republika Německo.
3. Univerzalistický redistributivní model je založen na redistribuci vertikální – od méně chudých k chudým.¹¹⁸ Tento model zahrnuje celou populaci a rozhodující roli v něm hraje stát. Jak řízením redistributivních procesů, tak i je-

beralistický přístup vychází z předpokladu nutnosti omezit na minimum státní zásahy zaměřené na řešení problému chudoby, neboť vedou jen k tomu, že podkopávají ochotu jedinců postarat se o sebe a vedou populaci k závislosti na státu.

¹¹⁷ Lidé se v různých etapách svého života setkávají s rozdílnými riziky poklesu životní úrovně, jako jsou založení rodiny a narození dětí, ztráta zaměstnání, nemoci ap.

¹¹⁸ Bylo by nepřesné říkat od bohatých k chudým, neboť na tuto redistribuci přispívá (i když diferencovaně), prostřednictvím daní, daleko širší část populace – nejen skutečně bohatí.

jich legislativními úpravami. V neposlední řadě i poskytováním sociálních služeb, jejichž prostřednictvím je udržována značná část životní úrovně. Esping-Andersen (1990) to označuje jako dekomodifikaci. Cílem již není rovnost příležitostí, ani rovnost jednotlivých etap života, ale *rovnost podmínek života* v co nejširším slova smyslu. Chudoba je zde chápána relativně, odstranit ji znamená umožnit chudým dosažení standardu v dané společnosti obvyklého (dorovnat jejich příjem, poskytnout jim služby, které nemohou zaplatit). Oprávnění k dávkám plyne z titulu občanství, dávky jsou plošné a co nejvyšší. Tento typ (označovaný někdy jako sociálně demokratický) je v Evropě zastoupen zejména ve Skandinávii.

Selektivita, nebo univerzalita

Každý z typů sociálního státu akcentuje více buď selektivitu, nebo univerzalitu distribuce a rozdílnou úlohu státu při ní. *Princip selektivity* znamená, že kritéria poskytování péče sociálního státu jsou individualistická. Pomoc sociálního státu směřuje k chudým jedincům a domácnostem jako k individuálním konkrétním případům potřeby, nikoliv jako k příslušníkům širších sociálních skupin či kategorií. Řeší se konkrétní situace, nikoliv preventivně jejich riziko (jako to dělá např. rodinné přídatky). Nárok není automatickým právem, ale jeho oprávněnost se složitě, podrobně a pro žadatele často i nepříjemně ověřuje. Ověřuje se nejen potřeba žadatelů, ale i to, zda nemají možnost svoji situaci řešit sami, či za pomoci svých rodin: prokazuje se nemajetnost, neexistence dalších příjmů ap. (tzv. means-tested benefits). Příjemci sociální pomoci jsou stigmatizováni a výše pomoci je co nejnižší, aby nekonkurovala mzdám.

Princip univerzality znamená, že sociální pomoc či podpora je určena všem, kdo splňují určité podmínky bez zkoumání oprávněnosti (jako jejich nárok na obecném principu). Sociální stát nemá řešit jen problémy chudoby, která již existuje. Nemá čekat, až lidé zchudnou, ale má preventivně čelit sociálním a ekonomickým ohrožením, s nimiž se lidé v průběhu svého života setkávají. Navíc je jeho úkolem i vytvářet příznivé podmínky pro rozvoj člověka. Příjemci pomoci od sociálního státu tedy nemají být stigmatizováni. Princip univerzality spojuje řešení problému chudoby se zmenšením nerovnosti ve společnosti. Giddens (1994) konstatuje, že sociální stát založený na principu univerzality se stal pro levici nástrojem vyrovnávání nerovností a základním prvkem dlouhodobého procesu sociální emancipace širokých vrs-

tev.¹¹⁹ V tomto sociálním státě jsou všichni oprávněni využívat jeho služeb stejnou měrou. Všichni platí, a proto všichni získávají, bez ohledu na to, že ne všichni přispívají rovnou měrou. Platí diferencovaně, získávají stejně (flat rate).¹²⁰

Argumentem proti selektivitě je to, že identifikace potřeb vyžaduje komplexní ocenění. Jsou totiž celým komplexem, a proto vyžadují i diferencovaný systém podpor. Jakýkoliv test musí obsahovat bod, v kterém jsou žadatelé jako neoprávněni odmítáni. S tím je spojen i problém popisovaný jako past chudoby (poverty trap). *Past chudoby* představuje situaci, v níž růst jednoho zdroje příjmů v rodině vede k poklesu jiného zdroje. Jeho efekt je tak znehodnocen – takže nedochází ke zlepšení situace rodiny. O pasti chudoby se hovoří zejména tehdy, když malý růst příjmu ze zaměstnání vede k většímu poklesu příjmu z dávek sociální pomoci. To může jedince či rodinu demotivovat v jejich úsilí vymanit se z chudoby. Je třeba si uvědomit, že v reálných životních situacích se životní podmínky domácností i osob, jejichž příjmy jsou v úzkém pásmu nad oficiální hranicí chudoby, příliš neliší od životních podmínek těch, jejichž příjmy jsou nižší než tato hranice.¹²¹ Základní námitkou proti univerzálnosti sociálního státu jsou náklady a neadresnost – podpory a dávky dostávají i ti, kdo je de facto nepotřebují.

Dávky sociálního státu a mzda

Významné téma v diskusích o povaze sociálního státu představuje také otázka konkurence mezi mzdou a podporou. Všechny diskuse o adekvátnosti dávek sociální pomoci i sociální podpory se točí kolem

¹¹⁹ Problémem používání pojmu „sociální stát“ je, že není jasně definován. Levice předpokládá, že je to stát, který intervnuje do ekonomiky v zájmu větší rovnosti svých občanů.

¹²⁰ Tady je ovšem třeba upozornit na to, že s principem sjednocení dávek přišel Beveridge uvnitř spíše liberálního britského sociálního státu. Typickým reprezentantem tohoto pojetí je ovšem Švédsko, které od 40. let tohoto století prosazuje typ sociální politiky založený na kombinaci obou principů: podle potřeb (zdraví, vzdělání, informace ap.) i podle výkonu (příspěvky v nemoci a v nezaměstnanosti ap.).

¹²¹ Přitom se odhaduje, že v řadě evropských zemí je počet osob žijících jen málo nad oficiálně stanovenou hranicí chudoby dvojnásobkem těch, kdo žijí pod touto hranicí.